

Türk Dünyası
Serisi:
Kırgızistan

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
KIRGIZİSTAN VE KIRGIZLAR

Ali TORAMAN

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KIRGIZİSTAN VE KIRGIZLAR

Ali TORAMAN*

ÖZET

Kırgızistan Cumhuriyeti, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden birisidir. Kuzeyden Kazakistan, batıdan Özbekistan, güneyden Tacikistan, güneydoğu ve doğudan Çin'in Sincan-Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan) ile çevrilidir. Kırgızistan yeryüzündeki hemen tamamı dağlık ülkelerden biridir. Büyük bölümünü Tanrı dağları sistemine dâhil olan dağlar oluşturur. Ülke topraklarında şiddetli bir kara iklimi hâkimdir. Yağışlar azdır. Kırgızistan akarsu ve göl bakımından zengin bir ülkedir.

Kırgızlar Asya'nın en eski Türk boylarındandırlar. M.Ö. dönemlerde devlet kurmuş olan Kırgızlar, Hunların güçlenmesiyle ilk defa Hun siyasi birliği altına girdiler. Hunlar'ın zayıflaması üzerine Baykal gölünden Tibet'e kadar uzanan sahada Hakas Devleti'ni kuran Kırgızlar, VI. yüzyıldan itibaren Göktürk hakimiyetine girdiler. Göktürklerin yıkılmasıyla Uygurların hakimiyetinde yaşadılar. 840'da Uygurları yıkarak kendi devletlerini kurdular. XIII. yüzyılda Moğol hakimiyetine girdiler. XVII-XVIII. yüzyıllarda Hokand Hanlığı'nın yönetiminde etkili olan Kırgızlar XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusların istilasına uğradılar. 1917'de Bolşevik İhtilali'nden bir yıl sonra Kara Kırgız Özerk Cumhuriyetini kurdularsa da SSCB kısa zaman sonra hakimiyetine aldı. 1991'de bağımsızlığını kazanan Kırgızlar günümüz Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden biridir.

Anahtar Kelimeler;

Kırgızlar, Türk, Kırgızistan, Orta Asya, Tarih, Bağımsızlık, Devrim.

---

*Yüksek Lisans Öğrencisi; Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı.

KIRGIZİSTAN

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden.

Kuzeyden Kazakistan, batıdan Özbekistan, güneyden Tacikistan, güneydoğu ve doğudan Çin'in Sincan-Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan) ile çevrilidir. Resmî adı Kırgız Cumhuriyeti, resmî dili Kırgız Türkçesi olan ülkenin yüzölçümü 198.500 km², nüfusu 5.018.000 (2001 tan.), başşehri, özel yönetim statüsüne sahip 793.100(2001 tah.) nüfuslu Bişkek(Frunze) ve ikinci büyük şehri Oş'tur (217.000). Çuy, Isık Göl, Oş, Talaş, Celâlâbâd. Narin ve Batken adlı yedi idari bölgeye (oblast) ayrılmıştır ve çok partili demokratik bir rejimle yönetilmektedir¹.

Fizikî ve Beşerî Coğrafya

Kırgızistan yeryüzündeki hemen tamamı dağlık ülkelerden biridir. Büyük bölümünü Tanrı dağları sistemine dâhil olan dağlar oluşturur. Güneyde "dünyanın çatısı" denilen Pamir kütlesine ait dağlar bulunur. Kırgızistan'ın en yüksek noktası Pobeda doruğudur (7439 m.). Dağların dorukları çok yerde buzullarla kaplıdır. Sadece batıda Fergana havzasının doğu ucu ile kuzeyde Bişkek'ten Kazakistan düzlüklerine doğru uzanan yöredeki yükseltisi 1000 metrenin altına düşen Kırgızistan için bu özelliklerinden ötürü "Asya'nın İsviçresi" benzetmesi yapılır. Ülke topraklarında şiddetli bir kara iklimi hâkimdir. Yağışlar azdır. Dağlık alanlar yılın büyük bölümünde karla kaplıdır. Yaygın bitki örtüsü bozkırdır. Dağların yağışlı yamaçlarının 2000-2300 m. yükseltiyeye kadar olan kesimlerinde ormanlar yer alır. Ancak ormanlar ülke yüzölçümünün sadece % 6'sını kaplar. Kırgızistan akarsu ve göl bakımından zengin bir ülkedir. Akarsuların pek çoğu kısa ve coşkun akışlıdır. Akarsuların hiçbiri denize ulaşmaz. Bunların en önemlisi olan Narin nehri kaynaklarını Isık Göl'ün güneyindeki dağlardan alır ve batıya doğru akarak Özbekistan'da Siriderya'ya karışır. Diğer akarsulardan Kızıl-su Amuderya'ya, Aksu Tarım nehrine ulaşır; Talas ve Çu ise Kazakistan çöllerinde yeraltına sızarak ve buharlaşarak kaybolur. Isık Göl'ün çevresindeki küçük akarsular bu göle dökülür. Ülkedeki irili-ufaklı

¹Erdoğan Akkan, "Kırgızistan", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002. s. 441; Mehmet Saray, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 7.

tektonik kökenli 3000 gölün en büyükleri Isık Göl, Sın-Çelek, Çatır ve Song gölleridir².

Yoğunluğu 24/km² olan nüfus seksene yakın etnik grubun karışımından oluşmuştur. Etnik yapı; Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinde ülkenin en verimli topraklarına Ruslar'la Ukraynalılar ve Almanlar'ın yerleştirilmesi sonucu hızlı bir değişim sürecine girmiş, bu sırada pek çok Kırgız Türkü başta Afganistan ve Pamir yöresi olmak üzere yakın ülke topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. 1925 yılına kadar ülke nüfusunun % 67'sini Kırgızlar oluştururken bu oran 1959'da % 40'a kadar düşmüştür. Etnik yapıdaki son ve köklü değişim 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yaşanmış ve Rus, Ukraynalı ve Almanlar'ın büyük kesimi Kırgızistan'ı terk ederken yakın ülkelere göçen Kırgızlar'ın bir kısmı anavatanlarına dönmüştür³. 2010 yılı verilerine göre Kırgızistan'ın etnik yapısı şöyle oluşmaktadır: % 69,6'sı Kırgızlar, % 14,5'i Özbekler, % 8,4'ü Ruslar, % 1,2'si Dungan, % 1'i Uygur, % 5,3'ü de diğer etnik guruplar oluşturur⁴. 1999 verilerine göre Türkiye'den giden Türkler % 1,2,⁵ iken 2010 itibariyle Kırgızistan'da yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sayısı yaklaşık 6.500'dür⁶.

Etnik grupların çeşitliliğinin tabii sonucu olarak Kırgızistan'da dinî inanışlarda da çeşitlilik görülür. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Kırgızlar, Özbekler ve Uygurlar Sünnî-Hanefî Müslüman, Ruslar ve Ukraynalılar ise Hıristiyan'dır (Ortodoks)⁷.

Tarih

Kırgızlar, Orta Asya'nın en eski halklarından. Günümüzde Orta Asya'da yaşamakta olan halklar arasında, herhalde tarihte adına bu kadar erken rastlanan hiçbir halk olmasa gerektir⁸. Kırgızlara niçin bu adın verildiği hususunda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. "Kır-gez", Kırk-yaz, "kırk boy" ve "kırk"a "ız" çoğul eki eklenerek türemiş olduğu hakkında rivayetler vardır⁹.

Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre en eski Türk kabilelerinden olan Kırgızlar ilk devletlerini Ki-Ku, Kien- Kun veya Gen-gün, Gegun adıyla bugünkü

²Akkan, "Kırgızistan", s.441.

³"A.g.m.", s.441.

⁴Tuğrul Somuncuoğlu, *Kırgızistan Ülke Raporu*, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 4.

⁵Akkan, "Kırgızistan", s.441.

⁶Somuncuoğlu, *Kırgızistan Ülke Raporu*, s. 4.

⁷Akkan, "Kırgızistan", s.442.

⁸V. V. Barthold, çev. Ufuk Deniz Aşçı, *Kırgızlar*, Kömen Yayınları, Konya 2002, s. 1.

⁹Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 58-59.

Kırgızistan'ın doğusunda ve kuzeydoğusunda M.Ö. II. yüzyılda kurmuşlardır. Bir süre sonra bu devletin yıkıldığı ve Kırgızlar'ın Hun İmparatorluğu yönetimine girdiği anlaşılmaktadır. Hunlar'ın zayıflaması üzerine Baykal gölünden Tibet'e kadar uzanan sahada Hakas Devleti'ni kuran Kırgızlar¹⁰, miladi VI. yüzyıldan itibaren 560 yılında Mokan Kagan idaresindeki Kök Türklerin tabiiyetine girmiş ve yaklaşık bir asır boyunca Kök Türk idaresinde yaşamışlardır¹¹. Ancak Göktürkler'in duraklama devrinde biraz serbestlik kazanınca müstakil hareket edip Çin'le ikili ilişkiler kurdularsa da bir süre sonra tekrar Göktürk Devleti'ne bağlandılar. Kırgızlar, Göktürkler zamanında ticaret sayesinde zenginleştiler ve onların zayıflamasının ardından Uygurlar'ın hâkimiyetini benimsediler (758), Fakat Uygur Devleti'nin ağır vergi talebinden dolayı zor durumda kaldıklarından ayaklanarak Uygurlar'ın kuzeydeki topraklarını ele geçirdiler. 840'ta Moğolistan'ın kuzeyinde Ötüken bölgesinde ikinci Kırgız Devleti'ni kurdular. 920'lerde Çin orduları Türk ülkelerini ve Moğolistan'ı işgal ederken bu saldırılardan Kırgızlar da etkilendi. Büyük bir kısmı daha batıya bugünkü Kırgızistan'a doğru çekildi. XIII. yüzyılın başlarında Cengiz Han tarafından kurulan imparatorluğun Çağatay ulusuna katıldılar. Bir ara Moğol hâkimiyetine karşı ayaklandılarsa da ayaklanma 1217'de kanlı bir şekilde bastırıldı. Ancak Oyratlar'la birlikte başlattıkları ikinci isyan sonunda yeniden istiklâllerine kavuştular (1399). Fakat bu bağımsızlık da uzun sürmedi; Timur, Kırgızistan topraklarını kurduğu imparatorluğa dahil etti. Bu arada Moğol kabilelerinin sürekli saldırıları Kırgızlar'ı çok zor durumda bıraktı, hatta bazı Kırgızlar, Kazakistan bozkırlarına çekilerek onlarla iç içe yaşamaya başladı ve bu yüzden kendilerine Kazak- Kırgızlar adı verildi. XVII. yüzyıl ortalarına kadar Kazak Türkleri ile birlikte yaşayan bu Kırgızlar Moğol kabilelerinin doğudan, Ruslar'ın kuzeyden tehdidine mâruz kaldı. Kazan, Astrahan ve Başkırdistan'ı işgal eden Ruslar, Kazakistan'a doğru ilerledikleri gibi Moğolistan'da uzunca bir süredir huzursuzluk içinde bulunan Kalmuklar da hızlı bir şekilde Kırgız ve Kazak bozkırlarını işgal ettiler. Kalmuklar'ın yağma ve işgali karşısında halkın itirazına rağmen Küçük Orda Hanı Ebülhayr Ruslar'dan yardım istedi¹². 1850'de Hokand'daki artan iç mücadelelerden de faydalanan Ruslar sınır boylarında bu dönemde görülmeye başladılar. 1864'te Ruslar Türkistan genel valisi Kaufman'ın öncülüğünde harekete geçerek Evliyaata, Çimkent ve

¹⁰Mehmet Saray, "Kırgızistan", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002. s. 442.

¹¹Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 101.

¹²Mehmet Saray, "Kırgızistan", s. 443.

ertesini yıl da Taşkent'i işgal ettiler¹³. Bu sırada bazı Kırgız boyları da Kazaklar'la birlikte Ruslar'a esir düştüler. 1848 ve 1856 yıllarında Ruslar Kazakistan'ın tamamını, Kırgızistan'ın ise kuzeybatı bölgelerini işgal ettiler. Buradaki Hokand Hanlığı, Kırgız nüfusu ağırlıklı bir devlet idi. Bu olaylardan sonra Ruslar'a karşı ayaklanan Hokandlılar yenildilerse de Kırgızlar'ın mücadelesi Altay bölgesinde devam etti. Kurbanca Datha adında bir kadın kahramanın önderliğinde yürütülen Altay isyanı yıllarca sürdü. Sonunda Kurbanca Datha'nın ömrünün sonuna kadar ülkesinin başında kalması şartıyla Rusya ile anlaşan Kırgızlar, Rus hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldılar¹⁴. Böylece Rusların Kırgızistan'da yayılma süreci genel olarak 1876 yılının yazında Alay Kırgızlarının boyun eğdirilmesi ile tamamlanmış oldu¹⁵.

Fakat Rus baskısından bıkan halk 1885'te tekrar isyan etti. Oş şehrinde başlayan isyan kısa sürede yayılarak millî bir karaktere büründü. 1898'de Andican kasabası halkı ayaklandı. İşgalcileri zor durumda bırakan bu ayaklanmalar Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Kırgızlar arasında Cedîcilik hareketi ise Tatarlar'ın da gayretiyle 1905 ihtilâlinin ardından başladı. Kırgızistan'ın kuzeyindeki Semireçie'de Cedîd okulları açıldı. Böylece Türkçülük ve İslamcılık fikirleri yayıldı. Ancak Ruslar Kırgızistan'a yerleştirdikleri binlerce göçmeni silâhlendirdiler. 1916'da Kırgızlar'ın başlattığı Semireçie isyanı böyle bir olaya karşı hazırlıklı Rus kuvvetleri tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Türkistan'daki Rus idarecileri ihtilâl hükümetinin direktifiyle bir işçi, asker ve köylü şûrası kurarak ülkeyi yönetmeye başladılar. Yine Moskova'nın emriyle kurulan Geçici Hükümet Encümeni'ne sadece birkaç Türk aydını kabul edilmişti. Bunun üzerine Türkler 1917 yılında millî kongre ve şûralar tertiplediler ve Bolşevikler'le mücadeleye giriştiler. Ekim 1917'de Kerenski hükümetini deviren Bolşevikler Türkistan Komünist Partisi'ni, bir ay sonra da Türkistan Sovyet Komiserliği'ni kurarak Türkler'in bağımsızlık çabalarını önlemek istediler. 1 Mayıs 1918'de düzenlenen kongrede Sovyetler'e bağlı Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturan Ruslar böylece amaçlarını gerçekleştirmek için bir adım daha attılar. Bütün Türk grupları 1921'de Türkistan Millî Birliği'ni kurdular ve bunun başına Zeki Velidi'yi (Togan) getirdiler. Ancak Ruslar'ın şiddetli baskısı yüzünden Zeki Velidi ve birliğin öteki ileri

¹³ Enver **Konukçu**, "Hokand Hanlığı", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998. s. 215.

¹⁴ Mehmet **Saray**, "Kırgızistan", s. 443.

¹⁵ Muhammed Emin Yazı, "Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917)", Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 21.

gelenleri Türkistan'dan uzaklaşmak zorunda kaldılar. Bu arada Ruslar Türk birliğini önlemek için Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmen grupları arasında yoğun bir propaganda faaliyetine girişip eski geçimsizlik konularını tekrar ortaya çıkardılar ve Sultan Hoca'nın uyarılarına rağmen bunda başarılı oldular. Türkistan'da Kırgız, Özbek, Türkmen, Kazak ve Tacik cumhuriyetleri ortaya çıktı. Bunlardan Kırgızistan'a Evliyaata'nın bir bölümü, Namangan ile Andican'ın önemli kısımları, Fergana ve Hokand'ın bazı bölgeleriyle Oş ve Pamir'in kuzeyi düşmüştü. Başşehri Bişkek olan Sovyet tipi Kırgızistan hükümetinin başına milliyetçi aydınlardan Kasım Tınıstanoğlu getirildi. Bunun sebebi Kırgız Türkleri'ne komünist rejimi sempatik göstermekti: fakat hem halk hem de Kırgız komünistleri bunun farkındaydı. Moskova güdümündeki komünistlerin isteğiyle Moskova'da yapılan toplantıda Kırgızistan Komünist Partisi lideri Abdülkerim Sıddıkoğlu, Sovyet usulü eğitim görmemiş Kırgızlar'ı komünist yönetime ortak etmekle suçlandı ve bazı arkadaşlarıyla birlikte 1925'te sürgüne gönderildi. Ertesi yıl K. Kudoykulov ve D. Babakhanov'un önderliğindeki bir grup Kırgız komünisti, Kırgız yöneticilerin idareden uzaklaştırılmasını sert bir dille eleştirince özel bir mahkemede yargılanarak hapsedildi¹⁶.

Kırgızlar'ın büyük çoğunluğu hayvancılıkla uğraşıyordu. Ellerindeki malların devletleştirilmeye başlanması halk arasında büyük panik doğurdu. Halkın bir kısmı malını vermemek için direnirken bir kısmı da hayvanlarıyla birlikte Çin hakimiyetindeki Doğu Türkistan'a geçmeye başladı. Bu zoraki "kolhozlaştırma" faaliyeti yıllarca sürdü. 1933 yılına gelindiğinde halkın % 67'si kolektif tarım işletmelerine (kolhoz) yerleştirilmişti¹⁷.

Kırgızistan, 1936 yılı sonlarında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinden biri haline getirildi. Halkın zorla devlet çiftliklerine ve kolhozlara yerleştirilmesinin ardından aydınları sindirme kampanyası başlatıldı. Halkın menfaatlerine göre hareket eden bakanlar ve bazı milliyetçi yazarlar çeşitli suçlamalarla öldürüldü. Bu durum II. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Bunun yanında Kırgızistan'da endüstri, sağlık ve eğitim hizmetlerinde iyileştirme yolunda ilk adımlar da atıldı. II. Dünya Savaşı Kırgızları büyük sıkıntılar içine soktu. Bir süre sonra toparlanan Kırgızlar, Sovyet yönetimine karşı haklarını koruma mücadelesinde daha ciddi bir tutum sergilemeye başladılar. Kendi dil ve kültürlerini savunan Kırgız edip ve şairleri burjuva milliyetçiliği ithamıyla sürgüne gönderildi. Öte yandan Kırgızistan hükümetinin önemli mevkilerinde ve önemli devlet görevlerinde

¹⁶ Mehmet Saray, "Kırgızistan", s. 443.

¹⁷ Saray, s. 444.

Ruslar'ın bulunması ve nüfusun % 70'ini oluşturan Kırgız halkının Sovyetleştirilmeye çalışılması kamuoyunda derin rahatsızlık meydana getiriyordu. Özellikle basın yoluyla yapılan bu faaliyetler Kruşçev zamanında çok arttı. Rusça, Kırgızistan'da ve öteki Türk cumhuriyetlerinde âdeta ikinci ana dili oldu¹⁸.

Diğer taraftan çeşitli bilimleri Rusça tahsil etmelerine rağmen Kırgız Türkleri'ne devlet dairelerinde ve bilhassa adalet mekanizmasında görev verilmemeye başlandı. Kırgızistan'da adli olaylara Sovyet mahkemeleri bakıyordu. Fakat giderek Sovyet rejiminin tam bir çıkmaza girmesi ve Gorbaçov'un 1986 yılında başa geçmesiyle takip edilen açıklık (glasnos) ve yeniden yapılanma (perestroika) hareketi Kırgızistan için yeni bir başlangıç oldu. Mevcut sistemi kurtarmakta başarılı olamayan açıklık politikası diğer cumhuriyetler gibi Kırgızistan'a da bağımsız bir devlet olma yolunu açtı. 15 Aralık 1990 tarihinde hâkimiyetini ve 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilân eden Kırgızistan Cumhuriyeti'nin başına aynı zamanda bir fizik bilgini olan Askar Akayev geldi¹⁹.

Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'a Tarihsel Bir Bakış

Askar Akayev Dönemi

Kırgızistan 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsız Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev ülke daha bağımsızlığını kazanmadan 1990 yılı yapılan seçimlerde başa geçmiş, 1991'de muhaliflerce yapılan darbe girişimini aşmış ve 1991 yılı Ekim ayında yapılan seçimlerle Bağımsız Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Askar Akayev iktidara gelmesinin ardından pazar ekonomisine geçiş ve yabancı yatırımcıları teşvik amacıyla yasal düzenlemeler yapmıştır²⁰. 1992'de Kırgızistan'da fiyatlar serbestleştirmiş ve IMF'nin önerisiyle Rusya'nın para birimi Ruble'den Kırgız para birimi Som'a geçilmiştir.

Kırgızistan bağımsızlığının ilk yıllarında bir yandan ayakta durabilmek bir yandan ekonomik yapıyı pazar ekonomisine uydurabilmek için hızlı bir şekilde anayasa çalışmalarına başlamış, 5 Mayıs 1993 tarihinde yeni Kırgız anayasasını kabul etmiştir. Anayasada kuvvetler ayrılığına, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi gibi kanunlara yer verilmiştir. Kırgızistan anayasası ayrıca vatandaşlık ibaresine yer vererek

---

¹⁸ Saray, s. 444.

¹⁹ Saray, s. 444.

²⁰ Yevgeniy Bondar, “Kırgızistan Ekonomisinin Reformlaşmasında Serbest Ekonomik Bölgeler”, *Avrasya Dosyası dergisi*, Sayı 4, 2001–2002, s 61.

etnik milliyetçiliği engelleme, insan hakları ve özgürlüğe yer vererek ülkenin demokratikleşmesine, laikliği kabul ederek ülkeyi dışarıdan gelebilecek radikal İslami gruplarından gelebilecek tehditlere karşı korumak amaçlanmıştır. Kırgız Cumhurbaşkanı daha Anayasa kabul edilmeden bölgedeki şiddeti meşru gören radikal gruplardan rahatsızlığını 1992'deki Hindistan ziyaretinde dile getirmiştir²¹. Kırgızistan'daki azımsanmayacak Rus nüfusunu ve ülkede etnik çatışmanın önünü kesmek için 'Kırgızistan ortak evimiz' sloganı geliştirilmiş ve Rusçayı da resmi dil statüsü verilmiştir.

Kırgızistan Dış politikada 1991-1995 birinci dönem,1996-2005 ikinci dönem, 2005'den günümüze kadar üç dönemde incelenebilir. Akayev dönemi dış politikada birinci ve ikinci dönemi kapsamaktadır. Bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Kırgızistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuş ve bunu Avustralya, ABD takip etmiştir. Kırgızistan ilk uluslararası iş birliği adımını Bağımsız Devletler Topluluğuyla (BDT) ilişkiler çerçevesinde kurmuştur. Kırgızistan 2 Mart 1992'de Birleşmiş Milletler 46. Dönem toplantısında Birleşmiş Milletlere dâhil olmuştur.

1991-1995 yılları arası Kırgızistan ekonomisinde durgunluk ve krizler dönemi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönemde aşırı enflasyon, üretimde düşüş iç ve dış politikanın yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır. Kırgızistan'da giderek artan muhalif hareketlere güçlü bir duruş sergilemek isteyen Akayev 1994'de anayasa değişiklikleri yaparak muhalefete ağır bir darbe vurmuştur. Bu gelişmeler muhalefetle Akayev arasında süren çekişmeleri tetiklemiş ve artmasına sebep olmuştur. Hükümetin istifa etmesiyle parlamento Akayev tarafından dağıtılmıştır. Kırgızistan'da 24 Ekim 1995'te yapılan ikinci seçimlerle tekrar Devlet Başkanı olan Akayev dış politikada batının yanı sıra bölgesel iş birliklerine de yönelmiştir. Orta Asya'da yaşanan sınır, etnik, su ve terör gibi sorunların çözümüne yönelik politikalara ağırlık vermiştir.

26 Nisan 1996'da Şanghay'da toplanan Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın girişimiyle Şanghay Beşlisi kurulmuştur. (Özbekistan'ın 2001 yılında Şanghay Beşlisi birliğine dahil olmasıyla birliğin adı Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirilmiştir.) Şanghay Beşlisinin kurulma amacı güvenlik, ekonomik, kültürel alanlarda beraber hareket etmek olarak belirlenmiştir. Kırgızistan'ın bölgesel iş birliği çerçevesinde diğer bir çalışması da 10 Ekim 2000 Kazakistan'ın başkenti Astana da bir araya gelen Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla

---

²¹ Muhatir **Ahmed**, “Radikal İslam ve Orta Asya”, *Avrasya Etütleri Dergisi*, 1994, s. 57.

kurulan Avrasya Ekonomik Topluluğu olmuştur. Avrasya Ekonomik Topluluğu üye devletlerin arasında ekonomik alanda ortak hareket etmek olarak belirlenmiştir. ABD ile Kırgızistan arasında yapılan kredi, yardım ve hibe anlaşmaları imzalanmış ve bunun sonucu olarak 2001 yılında Bişkek'e 30 km uzaklıkta bulunan ABD'nin Manas Askeri Üssü açılmıştır.

Kırgızistan dış politikada bölgesel kuruluşlarda söz sahibi olma çabasında, iç politikada ise yaklaşan seçimlerden dolayı istikrarsızlık içindedir. Kırgız Anayasasındaki “bir kişi iki kez Cumhurbaşkanı olabilir” maddesinden dolayı Akayev ve muhalifler arasında tartışmalar başlamıştır. Akayev bu maddenin Anayasa kabulünden önceki dönemi kapsamadığını, muhalifler ise bağımsızlığın başlangıcından itibaren geçerli olduğunu iddia etmişlerdir. Bu ortamda yapılan 29 Ekim 2000 seçimlerini de kazanarak göreve devam eden Akayev, muhalefet ve basın üzerindeki baskısını arttırmıştır. Öte yandan anayasada iki değişiklik daha yaparak Cumhurbaşkanının yetkileri güçlendirilmiştir. Kırgızistan güvenlik güçlerinin 1999'da Özbekistan İslam Hareketi militanları tarafından yenilgiye uğratılması halkın Akayev'e olan güvenini azaltmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti ile 1999'da yapılan gizli sınır anlaşmasının 2002 yılında yürürlüğe girmesi ile 125 hektar toprağın kaybedilmesi halkın ve muhalefetin tepkilerini arttırmıştır. Kırgız muhalefeti ekonomik sorunlardan ve Kuzey - Güney ayrımından yararlanarak Akayev'i yıkma girişimlerine başlamıştır. Akayev'in 2005 seçimlerine katılmamasına rağmen kendi ailesini ve taraftarlarını parlamentoya sokması, muhaliflerin ise parlamento dışında bırakılması seçimlere hile karıştı gerekçesiyle protestoların başlamasına neden olmuştur. Kırgızistan'daki protestolar Oş ve Celalabat şehrinde zamanla devrim niteliği kazanmış ve halk tarafından hükümet binalarının işgaline neden olmuştur. Sonuçta çıkan olaylarla Akayev ülkeyi terk etmiş yerine Kurmanbek Bakiyev geçmiştir.

Kırgızistan'da Lale Devrimi

Kırgızistan'da 27 Şubat 2005'de yapılan seçimler Akayev döneminin son bulmasına varacak olayları başlatmıştır. Seçimlerle birlikte Başkanlık binası ve Devlet televizyonlarını muhalefetin işgal etmesi yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Protestoların yaşandığı süreçte güvenlik güçlerinin aşırı şiddet içeren müdahaleleri muhalefetin haklı olduğu düşüncesini güçlendirmiş ülkenin ikinci büyük şehri Oş ve Celalabat'da hâkimiyetin muhaliflere geçmesine yol açmıştır. Cumhurbaşkanının olayların

büyümesini engellemek için muhaliflerle uzlaşmaya açık olduklarını, seçimlere itiraz edilen bölgelerde yeniden sayım yapılacağı yönündeki açıklaması muhaliflerce bir taktik manevra olarak değerlendirilmiş ve reddedilmiştir. Akayev Kırgızistan'ın güney bölgelerinin kaybedildiğini anlamış ancak kuzey bölgesinde güçlü olduğunu protestolara karşı durabileceğine inanmıştır. Fakat güneydeki protestoların Bişkek'e de sıçramasıyla Akayev ve ailesinin Rusya'ya kaçması bir dönemi bitirmiştir²².

Kurmanbek Bakiyev Dönemi

Kırgızistan'da yaşanan Lale Devrimi ile birlikte iktidardan düşen Akayev'in yerine geçici olarak Kurmanbek Bakiyev getirilmiş ve böylelikle Bakiyev dönemi başlamıştır. Temmuz 2005'de yapılan seçimlerde Bakiyev resmi olarak Cumhurbaşkanı makamına oturmuştur. Bakiyev iktidarı sağlamlaştırmak için belli başlı muhalefet liderlerini önemli görevlere atayarak muhalif girişimlerin önünü kesmeye çalışmıştır. Bakiyev döneminde ülkenin Kuzey - Güney arasındaki gelişmişlik farkı halkın dikkatini çekmiş yolsuzluk, rüşvet, kötü yönetim, adam kayırma gerekçeleriyle muhalefetle arasını germiştir. Bürokrasiye atadığı kişilerin güney kökenli olması hemşerici çatışmaların temelini atmıştır. Kırgız parlamentosu tarafından 20 Şubat 2009'da Manas Askeri Üssü'nün feshedilmesine yönelik karar çıkmıştır²³. Fakat alınan karara rağmen üssün boşaltılmaması, ABD'nin yeni bir statü kazanması için yaptığı yardımlar sonucu Rusya'dan tepki çekmiş, nitekim 2009 Haziranında Kırgız Parlamentosunun Manas Askeri Üssüne ABD transit taşımacılık statüsü vermesiyle Askeri Üs yeni bir yapı kazanmıştır. Kırgızistan'daki ekonomik çıkmazların ağır fiyat politikalarına dönüşmesi ve dış politikadaki kararsızlıklar muhalifler tarafından kaçınmaya başlanmıştır. Kırgızistan'daki Temmuz 2009 da yapılan seçimlerle Bakiyev tekrar başa geçerek muhalefet üzerindeki baskıyı arttırmış, 2010 Şubatında yapılan zamlar ve muhalefet liderlerinden İsmail İsakov'un ve Almasbek Atambayev'in tutuklanması Bakiyev döneminin sonunu getiren olayların başlangıcı olmuştur.

---

²² Mustafa **Aytekın**, “Bağımsızlığının Fırtınalı 20 Yılında Kırgızistan”, *21. Yüzyıl Dergisi*, 2011, s. 40.

²³ Alesker **Aleskerli**, “ABD-Rusya Rekabeti Bağlamında Manas Üssü Sorunu”, *Stratejik Analiz dergisi*, Temmuz 2009, s. 45.

Nisan 2010 Olayları

Muhalefet liderlerinin serbest bırakılması için 7 Nisanda yapılan gösterilerde polisle göstericiler arasında çatışmaların çıkması iktidara karşı yeni bir halk ayaklanmasını başlatmıştır. Muhaliflerin Hükümet ve belediye binalarına saldırması üzerine Bakiyev olağanüstü hal ilan etmiş ve muhalif liderleri tutuklamıştır. Muhalefet partileri Roza Otonbayeva'nın yeni bir hükümet kurduğunu, Bakiyev'in ise güçlü olduğu güney şehirlerinden Oş ve Celalabat'a giderek görevinin başında olduğu ve istifa etmediği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Gelişen bütün bu olaylar halkın; fakirlik, sosyal sorunlar rüşvet ve yolsuzluktan şikâyetçi bir durumda iken Kırgız gençler ve Özbek gençlerin arasındaki çatışmalar ülkenin güney kesimlerinde Ticareti büyük ölçüde ellerinde tutan Özbek halkına düşmanlığa yol açmıştır. Roza Otonbayeva'nın güvenlik güçlerini de yanına almasıyla ülkedeki iç savaşın önü alınamaz bir hal almış ve bunu gören Kurmanbek Bakiyev ülkeden kaçmıştır. Böylece sivil darbeyle başa gelen Bakiyev dönemi bitmiştir²⁴.

Bakiyev Dönemi sonrası Kırgızistan

Bakiyev'in devrilmesinin ardından geçici olarak Cumhurbaşkanlığını Roza Otonbayeva üslenmiştir. Kırgızistan 27 Haziran 2010 yılı yapılan referandumla anayasa değişikliğine giderek Başkanlık tipi Cumhuriyetten Parlamenter sisteme geçmiş ve Roza Otonbayeva'nın Cumhurbaşkanlığına devam kararı alınmıştır. Kırgızistan Orta Asya da parlamenter sisteme geçen ilk ve tek devlettir. ABD, AB ve BM Kırgızistan'ın parlamenter sisteme geçmesini desteklemişler ve demokratikleşme yolunda büyük bir adım olarak değerlendirmişlerdir. Türkiye, Kırgızistan'ın referandumla kabul edilen yeni anayasasını memnuniyetle karşılamış ve model ülke olmuştur.

Bakiyev sonrası Kırgızistan'ın ilk seçimi 10 Ekim 2010' da yapılan Parlamento seçimlerinde beş parti barajı aşmış ve meclise girmiştir. Parlamenter sisteme uzak olan Kırgızistan demokrasisi iki ay hükümet bunalımı yaşamış, Aralık 2010 da hükümet kurulabilmiş ve başbakanlığa Kırgızistan Sosyal Demokrat partisi lideri Almazbek Atanbayev geçmiştir. Kırgızistan'da 27 Haziran 2010'da yapılan anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı Roza Otonbayeva'nın görev süresinin 31 Ekim'de dolmasına ve tekrar

---

²⁴ Mustafa **Aytekın**, “Bağımsızlığının Fırtınalı 20 Yılında Kırgızistan”, s. 42.

aday olamayacağına dair hüküm kararlaştırılmıştır. 30 Ekim 2011'de yapılan seçimlerde Almazbek Atanbayev cumhurbaşkanı olmuştur²⁵.

Ekonomik Durum

Ülke topraklarının ancak % 7'si tarıma uygundur. Başlıca tarımsal ürünleri pamuk, tütün, buğday, şeker kamışı, şeker pancarı; haşhaş, mısır, kenevir yağı tohumlarıdır. Ekilebilir toprakların % 72'si sulanabilmektedir. Tarım yapılabilen arazinin % 90'ı vadilerdedir. 1992 yılından itibaren özelleştirme ve özel mülkiyet girişimleri hızlandırılmış ve bu yolda önemli ilerlemeler olmuştur. Kırgızların göçebe bir yaşamdan gelmiş olmaları ve ülkenin dağlık alana sahip olması nedeniyle hayvancılık çok yaygın olarak yapılmaktadır. Ayrıca hayvancılık Kırgızistan'ın önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmaktadır. 1,1 milyon büyükbaş hayvan, 10,5 milyonun üzerinde koyun vardır ve yılda 38.600 ton yün üretimi yapılmaktadır. Çalışan nüfusun % 34'ü tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Milli Gelirin % 66'sını bu sektör oluşturmaktadır²⁶.

1 Ocak 2010 tarihi itibarıyla Kırgızistan topraklarında faaliyet gösteren 438,3 bin girişimci bulunmaktadır. 2009 yılına kıyasla girişimci sayılarındaki artış 2,2 bin veya % 0,5 olmuştur. Sözkonusu girişimcilerin %61'i tarım alanında çalışmaktadır. Tüzel kişilerin içinde ise büyük payı Bişkek'te yoğunlaşmış küçük işletmeler almaktadır²⁷.

Sanayi

Kırgızistan'da ağır sanayinin gelişmemesine karşın, hafif sanayi gelişmiştir. Bunlar metalürji, petrol, doğalgaz, elektronik, elektrik motorları, deri, mobilya, konservecilik, et ve şeker sanayi alanlarında toplanmıştır. Kırgızistan yeraltı zenginlikleri bakımından diğer Türk cumhuriyetlerine oranla daha yoksuldu. Önemli yeraltı kaynakları kömür, altın, uranyum, cıva, çelik, antimuan, tungsten, çinko, kalay, kurşun madenleridir. Akarsuların debisinin yüksek olması sonucunda ülke önemli ölçüde hidrolik santrallerine sahiptir. Ürettiği elektrik enerjisini diğer ülkelere satmaktadır. Ülkenin toplam hidrolik kapasitesi yıllık 142.500 milyon KW/saattir. Şu anda 659.000 KW'lık termik santral ve 2.713.000

²⁵ Mustafa Aytakin, "Bağımsızlığının Fırtınalı 20 Yılında Kırgızistan", s. 43.

²⁶ Murat Türkmen, "Dış Türkler", İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 39.

²⁷ Somuncuoğlu, *Kırgızistan Ülke Raporu*, s. 4.

KW'lık 18 adet hidroelektrik santralleri bulunmaktadır. Kırgızistan'ın petrol ve doğalgaz yataklarının yüksek rezervde olduğu varsayılmaktadır²⁸.

Kırgızistan'da sanayi üretim hacmi 2009 yılında %6,4 oranında azalmış ve 2,267 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Kumtor altın madeninde gerçekleştirilen üretim göz ardı edildiğinde ise -%6,5'lik azalma kaydedildiği görülmektedir. 2009 yılında sanayi üretiminin yaklaşık %81,8'i imalat sektörü kaynaklı olmuştur²⁹.

Ulaştırma

Ulaştırma sektörü oldukça gelişmiştir. Özellikle karayolu taşımacılığı ihtiyacı karşılamaktadır. Şehir içi ve şehir dışı karayolu ağı 23.000 km'dir. Demiryollarının uzunluğu ise 340 km'dir. Ülkede hava taşımacılığı gelişmiş olup iki ayrı uluslararası havaalanı vardır.

Kırgızistan'ın telekomünikasyonu ülkenin ve dış dünyanın ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Uluslararası haberleşme Moskova'ya bağlıdır. Kırgızistan'da 325.000 abone telefona sahiptir ve süratle yeniden yapılaşma sürmektedir ve bu konuda önemli anlaşmalar yapılmıştır³⁰.

Turizm

Kırgızistan'da önemli bir turizm varlığı yoktur. Ancak kış sporları, dağ yürüyüşleri, avcılık, su kanyonculuğu, termal tesislerinden sağlanan sağlık turizmi belirli turizm varlığı olarak sayılabilir. Toplam kapasitenin 1990 yılından itibaren 4280 yatağa sahip olduğu bilinmektedir. Isık Gölü etrafı önemli konaklama merkezidir. Bankacılık ve sigortacılık gelişme göstermekte olup Kırgız Merkez Bankası kurulmuştur³¹.

Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Bağımsızlığın başlangıcından itibaren bu yeni devletlerin uluslararası kuruluşlara üye olması yolunda çabalarını görüyoruz. Ve Türkiye'nin girişimleriyle bir "Türkçe

²⁸Murat Türkmen, "Dış Türkler", s. 39.

²⁹Somuncuoğlu, *Kırgızistan Ülke Raporu*, s. 7.

³⁰Murat Türkmen, "Dış Türkler", s. 39.

³¹Murat Türkmen, s. 39-40.

Konuşan Ülkeler Zirvesi” oluşturulduğunu görüyoruz. Bu Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi çok yakın bir zamanda “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” olarak daha kurumsal bir hal aldı. Türkiye’nin Kırgızistan’a bakışında önemli noktalar yeni devletlerin bağımsızlıklarının korunması ve Türkiye’de içinde olmak üzere ileride uluslar arası arenada ortak hareket etme hayali ve Kırgızistan’daki Türk girişimcilerinin yatırımlarının korunması şeklinde sıralanabilir.

Eğitim ilişkilerine bakacak olursak, Türkiye’nin Kırgızistan’da eğitim kurumları bulunmakta. Bunların Kırgız toplumundaki algıları iyi durumda. Ayrıca Türkiye ilk baştaki cazibesini kaybetmiş olsa da hala öğrencilerin tercih ettiği önemli adreslerden biri³². 1992 yılından itibaren Türkiye, Orta Asya’ya yönelik öğrenci değişim programını başlatmıştır. Orta Asya’da yaşanan nitelikli eleman boşluğunu, öğrencilere Türkiye’de eğitim vererek kapatmayı amaçlayan bu program, buradaki ülkelerin biran önce atağa geçmesi düşüncesini barındırmaktadır. 1992 ve 1993 yıllarında Kırgızistan’a verilen öğrenci kontenjanı 1400’dür. İlk senelerde Türkiye’ye gelen öğrencilerin hepsi başarılı olamadı. Günümüzde ise 150 öğrenciye kontenjan verilmekte. Kontenjan sayısının aksine başarı oranı yükselerek devam etmekte. Bunun yanında Diyanet öğrenci getiriyor. Kara Harp Okuluna ve Polis Akademisine kendi imkanlarıyla gelen öğrencilerimiz var³³.

Sosyal ve Kültürel ilişkiler açısından Türkiye’nin Kırgız medyasında görünürlükleri az. Dolayısıyla Kırgızistan’ın da görünürlüğü az. Sadece genel haberler, karşılıklı ziyaret ve toplantılar medyada yer alıyor³⁴.

1992’de Türkiye’nin Kırgızistan’a olan dış ticareti 18 milyon dolar’la başladı. Bu rakam 2010 senesinde 160 milyon Dolara yükseldi. 2008 yılında ticari ilişkiler 239 milyon Dolara kadar yükseliyor. Türkiye’nin Kırgızistan’a ihracatı 195 milyon Dolar civarı iken Kırgızistan’dan Türkiye’ye ihracat 49 milyon Dolar olarak gerçekleşiyor.

Kırgızistan ve Türkiye arasında proje bazında da bazı yatırımlar var. 2009 yılına kadar Türk işadamları Kırgızistan’da 531 milyon Dolarlık proje yürütüyor. Bu 2009-2010 senesinde 2 milyon Dolarlık, tek projeye düşüyor³⁵.

³² Konuralp **Ercilasun**, “Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan ve Kırgızistan-Türkiye İlişkiler Çalıştayı”, *ORSAM Tutanakları*, No: 19, Ankara 2012, s. 8-9.

³³ Zamir **Malashev**, “Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan ve Kırgızistan-Türkiye İlişkiler Çalıştayı”, *ORSAM Tutanakları*, No: 19, Ankara 2012, s. 14-15.

³⁴ Konuralp **Ercilasun**, “Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan ve Kırgızistan-Türkiye İlişkiler Çalıştayı”, s. 8-9.

³⁵ Zamir **Manasov**, “Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan ve Kırgızistan-Türkiye İlişkiler Çalıştayı”, *ORSAM Tutanakları*, No: 19, Ankara 2012, s. 15-16.

TİKA, Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde önemli bir aktör. TİKA için Kırgızistan özellikle ilk yıllarda en öncelikli ülke olmuştur. 1993 yılında TİKA'nın ilk yurtdışı ofisi Kırgızistan'da Bişkek'te kuruldu. Bu yıldan itibaren ilk büyük TİKA projesi Kırgızistan'da gerçekleştirildi. Yine TİKA'nın kuruluşundan bugüne kadar proje sayısı ve bütçeden aldığı pay itibariyle Kırgızistan her zaman ilk sıralarda olmuştur. Toplamda bakacak olursak 1992-2011 yılları arasında TİKA Kırgızistan'da yaklaşık 24 milyon dolarlık proje gerçekleştirmiştir. 2011 yılı içinde tahmini 6 milyon dolarlık projesi var. TİKA son 20 yılda yaklaşık 2.000-2.500 Kırgızistan vatandaşının kısa veya uzun süreli teknik yardım veya kalkınma yardımları kapsamında eğitim almasını sağlamaya vesile oldu³⁶.

Kırgızistan'da halen aktif olarak faaliyet gösteren 300 Türk firmasının toplam 250 milyon doları aşan yatırımı mevcuttur. Ancak, Kırgızistan'da küçük sermayelerle yatırım yapan işadamlarımız kazancını burada işini büyütmek veya başka alanlarda yatırım yapmak için kullandıklarından, Türk işadamlarının yatırımları 500 milyon ile 1 milyar dolar arasında bir sermaye büyüklüğüne ulaştıkları tahmin edilmektedir. Kırgızistan'daki Türk sermayeli yatırımlar içecek, pet perform, bisküvi, şekerleme, çikolata gibi çeşitli gıda ürünleri, mobilya, temizlik maddeleri, çay, un, tuz, şeker, boya, pvc ve plastik boru, yapı malzemeleri üretimi ile alışveriş merkezi işletmeciliği, marketçilik, bankacılık, tekstil üretimi, matbaa, turizm acenteliği, eğitim işletmeciliği, inşaat gibi çok çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir³⁷.

---

³⁶Selda **Özdenoğlu**, "Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan ve Kırgızistan-Türkiye İlişkiler Çalıştayı", *ORSAM Tutanakları*, No: 19, Ankara 2012, s. 17-18.

³⁷ **Somuncuoğlu**, *Kırgızistan Ülke Raporu*, s. 20.

KAYNAKÇA

- Akkan, Erdoğan, “Kırgızistan”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 25, Ankara 2002.
- Aleskerli, Alesker, “ABD-Rusya Rekabeti Bağlamında Manas Üssü Sorunu”, *Stratejik Analiz dergisi*, Temmuz 2009, s. 45.
- Aytekin, Mustafa, “Bağımsızlığının Fırtınalı 20 Yılında Kırgızistan”, *21. Yüzyıl Dergisi*, 2011, s. 40.
- Barthold, V. V., çev. Ufuk Deniz Aşçı, *Kırgızlar*, Kömen Yayınları, Konya 2002.
- Bondar, Yevgeniy, “Kırgızistan Ekonomisinin Reformlaşmasında Serbest Ekonomik Bölgeler”, *Avrasya Dosyası dergisi*, Sayı 4, 2001–2002, s 61.
- Ercilasun, Konuralp, “Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan ve Kırgızistan-Türkiye İlişkiler Çalıştayı”, *ORSAM Tutanakları*, No: 19, Ankara 2012, s. 8-9.
- Erdem, Mustafa, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

- Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Konukçu, Enver, "Hokand Hanlığı", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 18, İstanbul 1998.
- Malashev, Zamir, "Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan ve Kırgızistan-Türkiye İlişkiler Çalıştayı", *ORSAM Tutanakları*, No: 19, Ankara 2012, s. 14-15.
- Manasov, Zamir, "Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan ve Kırgızistan-Türkiye İlişkiler Çalıştayı", *ORSAM Tutanakları*, No: 19, Ankara 2012, s. 15-16.
- Muhatir, Ahmed, "Radikal İslam ve Orta Asya", *Avrasya Etütleri Dergisi*, 1994, s. 57.
- Özdenoğlu, Selda, "Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan ve Kırgızistan-Türkiye İlişkiler Çalıştayı", *ORSAM Tutanakları*, No: 19, Ankara 2012, s. 17-18.
- Saray, Mehmet, "Kırgızistan", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 25, Ankara 2002.
- Saray, Mehmet, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Somuncuoğlu, Tuğrul, *Kırgızistan Ülke Raporu*, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayınları, Ankara 2011.
- Türkmen, Murat, *Dış Türkler*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yazı, Muhammed Emin, *Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917)*, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).